

יאיר בן אורי*

שיקום בית הכנסת העתיק בפקיעין בידי אדריכל מאיר בן אורי ז"ל

מילות מפתח | פקיעין, בית הכנסת העתיק, בן אורי

מבוא

באיר ה'תשי"ד - מאי 1954, פנה סגן שר הדתות, ד"ר זרח ורהפטיג, לאדריכל האמן מאיר בן אורי, בבקשה שיברר את מצב בית הקברות היהודי בפקיעין, שסבל מהזנחה סביבתית.

לאחר עיון במקורות הספרותיים על פקיעין, ובמיוחד בחוברת "הישוב היהודי בכפר פקיעין" - (בן צבי, תרפ"ב), וקבלת מידע מהרב זילברמן מצפת, החליט בן אורי שבהזדמנות זו רצוי לברר את מצבם של ארבעה אתרים מקודשים נוספים בפקיעין, ובהם בית הכנסת העתיק שלא שופץ מאז שנת 1873.

לפי מסורת יהודי פקיעין, בית הכנסת העתיק הוקם על יסודות בית כנסת מתקופת בית שני. כוונתו של בן אורי הייתה לכלול את הממצאים וההמלצות על אודות חמשת האתרים בדוח אחד. בן אורי מדד את כל האתרים סקר אותם, וערך רישומים מפורטים של בית הכנסת מבית ומחוץ. הדוח המפורט כולל תיאור מצב בכל אתר, והוא כולל 25 איורים ו־36 המלצות מפורטות, מהן 8 על בית הכנסת העתיק בפקיעין. כעבור כשלושה שבועות שלח בן אורי הדוח לסגן השר, ואף צירף עותק נוסף עבור הנשיא בן צבי "לתשומת לבו ואולי על מנת לשמוע הערות ותגובות". כתיבת הדוח ועריכתו הובילו לתהליך מרתק של גיבוש תכנית לשימור האתרים ולשימוש בהם מחדש לצורכי הקהילה המקומית וגם לצורכי תיירות, הנחלת מורשת וביסוסה של עמדה היסטורית לאומית.

על פי מסורות ועדויות הייתה בפקיעין נוכחות רצופה של יהודים מתקופת בית שני, ולפיהן הוקם בית הכנסת העתיק על יסודות בית כנסת מתקופת בית שני. המבקר בבית הכנסת העתיק כיום ילמד מהכתוב בשלט ההקדשה שבחזית הדרומית ומדברי ההסבר הניתנים

במקום ובאתרי אינטרנט, שאת שיקום בית הכנסת העתיק בפקיעין יזם נשיא המדינה השני, יצחק בן צבי, ושהשיקום בוצע בשנות ה־50 בידי משרד הדתות.

בשנת תרפ"ב פרסם בן צבי חוברת בשם "הישוב היהודי בכפר פקיעין", ובה סקר את כל היישובים בסביבות פקיעין שלפי עדויות ישבו בהם יהודים, ותיאר בפירוט את פקיעין ואת אתריה היהודיים, המעידים על רציפות היישוב היהודי במקום. התייחסותו הרגשית של בן צבי לפקיעין ניכרת כבר במשפט הפתיחה של החוברת: "כמו אגדת־קדומים וכמו הד קול העולה מנבכי מאות שנים מצלצלת באוזנינו הידיעה על דבר שיירי הפלחים היהודים, אשר נשארו מימי קדם בכפר־קדומים זה ... פעם ביובל בא איזה נוסע יהודי או תייר נוכרי ומוסר לנו דרישת־שלום מאחינו הנדחים הללו... אולם הפלחים היהודים אינם אגדה... אלא דברים שבמציאות. פקיעין אינה מעבר לנהרי כוש אלא בקרבנו היא, בארץ ישראל...". בן צבי כותב ומפרט כמה העדה היהודית במקום סובלת מפני מיעוט מספרה, ומזכיר את "העדים הדוממים" לקדמות היישוב היהודי בפקיעין. הוא מזכיר את בית הכנסת, בית הקברות, החרוב והמערה המיוחסים לרשב"י, ואת קבר רבי יהושע בן חנניה. (בן צבי תרפ"ב: 3)

על בית הכנסת כותב בן צבי: "ביה"כנ הישן הולך ונחרב, ואין יד העדה משגת לעשות תקון יסודי, לתקן בדק הבית... הוא במצב רעוע, והבנין זקוק לתקון יסודי, הבית נמצא במקום שעמד ביה"כנ הישן. על הבנין שלפנינו יש כתובת המספרת על תיקונו של הבית... תרל"ג-1873... ויש 2 ס"ת כשרים ועוד כמה פסולים. ביה"כנ משמש גם כבית ספר לתינוקות (המורה מ. לוי) שבעה תלמידים... המסורת מספרת שביה"כנ נבנה במקום שישד ר' יהושע בר חנניה בית מדרש." (בן צבי תרפ"ב: 17-25)

דברי הסיכום של בן צבי בסוף החוברת השפיעו מאד על בן אורי כשהכין עצמו לסיור בפקיעין. הם מנוסחים

* הכותב הוא בנו של האדריכל האמן מאיר בן אורי.

בן אורי הקפיד ללמוד על כל מקום קדוש שבו עסק מתוך המקורות שעמדו לרשותו. ידע זה שולב בתכניותיו לקימום המקומות הקדושים.² בין מקורות המידע שלו הרב דב זילברמן, מצפת, שהמשיך את פעלו של אביו בשמירה על ההקדשות של מקומות קדושים רבים, תוך ליקוט המסורות שקיבל מדורות קודמים ושמירתן, וספריהם של זאב וילנאי (תשי"א) ואיש שלום (תש"ח).

היזמה לטיפול של משרד הדתות באתר קדוש באה לעתים מהשטח, מאנשים שטיפלו באותו מקום או שנהגו לפקוד אותו לתפילה, או מפנייה של עובר אורח מזדמן שהעיר על הטעון תיקון.

למשרד הדתות הגיעה תלונה על כך שבית העלמין העתיק בפקיעין מוזנח, השכנים גוזלים נתחים משטחו, ואף לוקחים אבנים מהמצבות ומעפר המקום לצרכי בנייה, ובכך מחללים אותו (בן צבי תרפ"ב: 17, 26 לדוגמא; דהאן תש"ח).

הסיור, הסקר והדוח מאיר-סיון תשי"ד 1954

ביום י"א באייר ה'תשי"ד, פנה ד"ר ורהפטיג, סגן שר הדתות, במכתב לבן אורי³ וביקש ממנו לבדוק מה המצב בבית העלמין העתיק בפקיעין ולהגיש את המלצותיו, כפי שעשה בכפר יאסיף (1953). בן אורי שמע מהרב דב זילברמן⁴ פרטים על בית העלמין העתיק בפקיעין ועל יתר האתרים המקודשים שם, והבין שהאתר מורכב יותר מאשר בית קברות יהודי עתיק בלבד. בן אורי עיין באנציקלופדיות שברשותו ובספרים של וילנאי ואיש שלום, אשר מתמקדים בקברים. איש שלום עוסק ברבי יוסי איש טיריה ותוהה אם אין הכוונה לאושעיא איש טיריא (איש שלום תש"ח: 154). וילנאי אף מרחיב וכותב על רבי יהושע בן חנניה ועל רבי אושעיא איש טיריא, ועל רבי יוסי דפקיעין (וילנאי תשי"א: של"ד, שנ"ג, שע"ה). שני הכותבים עוסקים במסורות על קברים של דמויות מתקופת התנ"ך, התנאים, האמוראים ועוד, אך אינם מאזכרים את בית העלמין העתיק בפקיעין, את בית הכנסת העתיק ואת מערת ר' שמעון בר יוחאי והחרוב שבפתח המערה.

החוברת "הישוב היהודי בכפר פקיעין" שכתב יצחק בן צבי בשנת תרפ"ב הגיעה לידיו של בן אורי. הוא קרא והתרשם עמוקות מהחוברת, המציגה תמונה שלמה על פקיעין וכל האתרים היהודיים המקודשים המצויים

בצורה פיוטית מלאת רגש, וראוי להציג מקצת מדברים אלו:

"כך חיים בפינתם הנדחה שיירי הישוב החקלאי היהודי, אשר נשארו מימי קדם, בודדים וגלמודים כמו החרוב הקדמון אשר בצלו יחסו... אולם עכשיו הגיעו עד משבר קשה, ושאלת "להיות או לחדול" התיצבה גם לפני המוהיקני האחרון הזה. אם לא תבוא העזרה מיד, אזי יהיה מאוחר בכלל. (בן צבי תרפ"ב: 30)

הפלחים היהודים יודעים שרעיון הישוב החקלאי, ... נעשה למרכזי בתנועת הישוב... שמעו על בשורת הבית הלאומי ועל העליה החדשה... עיניהם תלויות אלינו, הם מקווים לעזרתנו.

כל עוד הנקודה קיימת, יש לה עוד תקוה. צריך לבצרה ולאמצה, להעמיד על רגליו את הישוב הקיים ולהוסיף לו כוחות חדשים, כי משם תבוא הגאולה והפדות לחבל זה רווי המסורת של אלפי שנה, אשר נמשכה בלי הפוגות עד 200-300 שנה לפני זמננו ועקבותיה לא נמחקו - החלק המערבי של הגליל העליון."

בן צבי עסק בפקיעין כל ימיו. הוא המשיך במחקריו והוציא את הספר "שאר ישוב" בשנת תרצ"ו, ובו קבע שהקבר המיוחס לרבי יהושע בן חנניה הוא למעשה קברו של רבי אושעיא איש טיריא. (בן צבי תרצ"ו: 28-29)

בספר זה תיאר בפירוט רב ממצאים חדשים שנמצאו בבית הכנסת עצמו, והם: בשנת תרפ"ו - 1926, האבן ובה תבליט המנורה; בשנת תר"ץ - 1930, האבן ובה תבליט דלת ההיכל והאבן ובה תבליט אשכול ענבים שגילה בבית אחד הכפריים. (בן צבי תרצ"ו: 41-45)

בן צבי חיפש מידע נוסף על פקיעין, תושביה היהודים ועתיקותיה, על ידי גיוס ידידים וחברים למשימה זו, ובתוכם משה פודהורצור מצפת (בניהו תשכ"ד: תעודה מס' 36) והמורה בפקיעין בן ציון כהן.⁵ בן צבי קיבל דיווחים מוורהפטיג על התקדמות העבודות בפקיעין, ועזר בטיפול בנושאי מקרקעין הסמוכים לבית הכנסת. בספרו "לקדש ארץ" מתאר המחבר ד. בר את פעולותיו של משרד הדתות בתחום המקומות הקדושים. בר התמקד בפועלו של מנכ"ל המשרד, כהנא, ולא עסק בחלקו של בן אורי כאדריכל המעצב את המקומות הקדושים מבחינה ארכיטקטונית. ביטוי מקיף מאד לגישתו ותרומתו של בן אורי מציגות שחר ונצן שיפטן במאמר שהתפרסם בשנת תשע"ד.

הוקדש עמוד ובו שני חלקים: תיאור המצב הקיים - "מצב", וההצעות - "הצעה". הדוח כלל, לבד ממבוא וסיכום, התייחסות לכל אתר בנפרד - עמוד טקסט ועמוד איורים שרטוטים. הגדרותיו של בן אורי בפרק תיאור המצב והצעותיו לדרכי הפעולה ראויות לעיון מפורט, ולהשוואת פרקים אלה בכל אחד מחמשת האתרים. השיטה המודולרית שנקט בה, כל אתר - יחידה בפני עצמה, הכינה את הדרך להתייחסות נפרדת לכל אתר, ולקביעת סדרי עדיפויות בטיפול באתרים בהמשך. לכאורה ניתן משקל שווה לכל אחד מחמשת האתרים. אולם ניתוח כמותי של האיורים בזמן הסיוור, ושל היקף הטקסט והאיורים בדוח מגלה לנו שלא כך הדבר (טבלה 1).

טבלה 1. תמצית ניתוח כמותי של הסקיצות והדוח

ר' יהושע בן חנניה	ר' יוסי דפקיעין	ביה"כנ	מערת רשב"י והחרוב	בית קברות	
26.1%	17.4%	43.4%	4.4%	8.7%	איורים - ממוצע סקיצות ודוח
20.3%	18.3%	23.4%	19.6%	18.3%	מספר מילים בדוח

בית הכנסת זוכה להעדפה בהיקף המילולי, ובהעדפה בולטת מאד בכמות האיורים. בית הקברות העתיק, שהיה הסיבה הראשונה לנסיעתו של בן אורי לפקיעין, הפך לנושא משני. הסיבה לכך היא כנראה בן אורי ראה בטיפול בבית כנסת זה אתגר מקצועי מיוחד. באותה תקופה הוא כבר צבר ניסיון רב בנושא בתי עלמין עתיקים וישנים, מקומות קדושים ותכנון בתי כנסת, אבל טרם התנסה בשיקום בית כנסת עתיק, שכאמור לפי המסורת קם על חורבות בית כנסת מתקופת המשנה. הלשון והתיאורים הפיזיים של בן צבי (תרפ"ב: 3, 30), חיברו את בן אורי לפקיעין בכלל ולבית הכנסת באופן מיוחד. ההכרה בחלקו של בן צבי בהתעניינותו של בן אורי, הביאה אותו לרעיון לחבר את בן צבי לנושא, לדוח עצמו ולציון שמו בלוח הזיכרון שתכנן בבית הכנסת מאוחר יותר.

בה, מידע שדוגמתו לא מצא במקורות המידע האחרים שעמדו לרשותו. בן אורי שלא הכיר את ספרו של בן צבי "שאר ישוב" משנת 1936, לא נחשף למה שכתב בן צבי על האבנים העתיקות עם המנורה ועם דלת ההיכל, ועל זיהוי קברו של רבי אושעיא איש טיריא (ולא רבי יהושע בן חנניה). בעקבות כל המידע שהצטבר אצלו, החליט בן אורי על תכנית העבודה שלו, שהייתה שונה באופן מהותי מתכנית העבודה שהכתיב סגן שר הדתות, ובלשונו: "הגעתי למסקנה שבהזדמנות זו, רצוי לברר את מצבם של יתר המקומות הקדושים שבפקיעין, ולכלול את הממצאים וההצעות בדוח אחד". הסיוור התקיים ביום חמישי, כ"ד באייר ה'תשי"ד, 27 במאי 1954. בן אורי ונציגי מע"ץ, ביקרו בחמשת האתרים: בית הקברות העתיק, מערת ר' שמעון בר יוחאי והחרוב העתיק שבפתחה, בית הכנסת העתיק, קבר ר' יוסי דפקיעין וקבר רבי יהושע בן חנניה. גב' מרגלית זינאתי הדריכה את המסיירים. בן אורי הגיע כאשר בידי מפת פקיעין וסביבתה, שבה מסומנים קווי האורך והרוחב, ובה סימן בזמן הסיוור את איתורו של כל אחד מהאתרים. בתחילת הסיוור הכין רישום נוף של פקיעין כפי שנראה מהכביש הראשי, ובו סימן בחצים את איתורו של בית הכנסת העתיק בין בתי הכפר. במהלך הסיוור רשם בן אורי ומדד את שראו עיניו. במבוא לדוח הוא כתב: "רשמתי ציירתי ומדדתי את כל שנדרש לצורך תכנון ועיבוד הצעותיי". אולם פרט לכל אלו בן אורי צילם בזיכרונו החזותי את שראה. בעבודה זו מצויים כל המרכיבים של הסקר שערך לקראת הכנת תכנית השחזור והשיקום. בן אורי נהג לנסוע כאשר בכיסו סרט מדה (מטר) ומצפן, ואכן ברישומיו מצוין בדרך כלל כיוון הצפון ומידות בס"מ. במקרים רבים נהג בן אורי למדוד במיומנות רבה מרחקים קצרים בכף ידו ומרחקים ארוכים בצעדים מדודים. בשובו לביתו עיבד בן אורי את המסמכים הגולמיים מהשטח לאיורים ולתכניות חדות, בהירות וברורות, המתארות בדקדקנות את המצב הקיים ואת הנדרש לעשות, כפי שפירט בדוח כתוב מלווה באיורים.

דוח פקיעין של בן אורי

ביום ג' בסיון תשי"ד - 4 ביוני 1954 סיים בן אורי את הכנת הדוח המפורט. לכל אחד מחמשת האתרים

עבודתו של האדריכל והאמן

התבוננות מעמיקה בסקיצות וברישומים שנעשו בזמן הסיור והשוואתם לאלה המופיעים בדוח שהוגש, יש בהן כדי ללמד על דרכי עבודתו של בן אורי.

1. מפת האזור. על מפת אזור הכפר סימן בן אורי את חמשת האתרים. (איור 1)

הסימון במפה שהוכנה מראש מתאר את הביקור באתרים לפי סדר הסיור: בית הכנסת, ליד בית זינאתי, פונה לחרוב ולמערת רשב", ויורד בתוך הכפר לקברו של ר' יוסי דמן פקיעין, ולאחר מכן עולה ברגל לבית הקברות הישן-עתיק ומשם ברכב, נסיעה לקברו של ר' יהושע בן חנניה. הסיור מתחיל ממרכז הכפר ואתריו ופונה אחרי כן לאתרים המרוחקים יותר. במפה המצורפת לדוח שהוגש, הסדר כסדר פרקי הדוח. תחילה בית הקברות הישן שהיה המטרה המוצהרת של הסיור, יורד עם הכביש לכיוון החרוב והמערה, ממשיך ויורד עד לבית הכנסת, ואח"כ יורד לקבר ר' יוסי דפקיעין המצוי בחלקה התחתון של פקיעין, ומשם מטפס ועולה לקבר ר' יהושע בן חנניה המצוי כ-1.5 ק"מ ממערב למרכז הכפר.

בן אורי מדגיש במפה בחצים את כיוון צפון ואת הכיוון המהותי - במיוחד כאשר עניינו בתי כנסת וקברים - כיוון ירושלים.

2. מבט מהכביש אל פקיעין, איתור בית הכנסת בתוך הכפר, ופרטי נוף-אדם ליד הכביש משמאל, שעוד מודגשים בדוח. זהו שילוב של "צילום המצב" עם תמונת נוף, שעשויה להיווצר בהמשך. (איור 2)

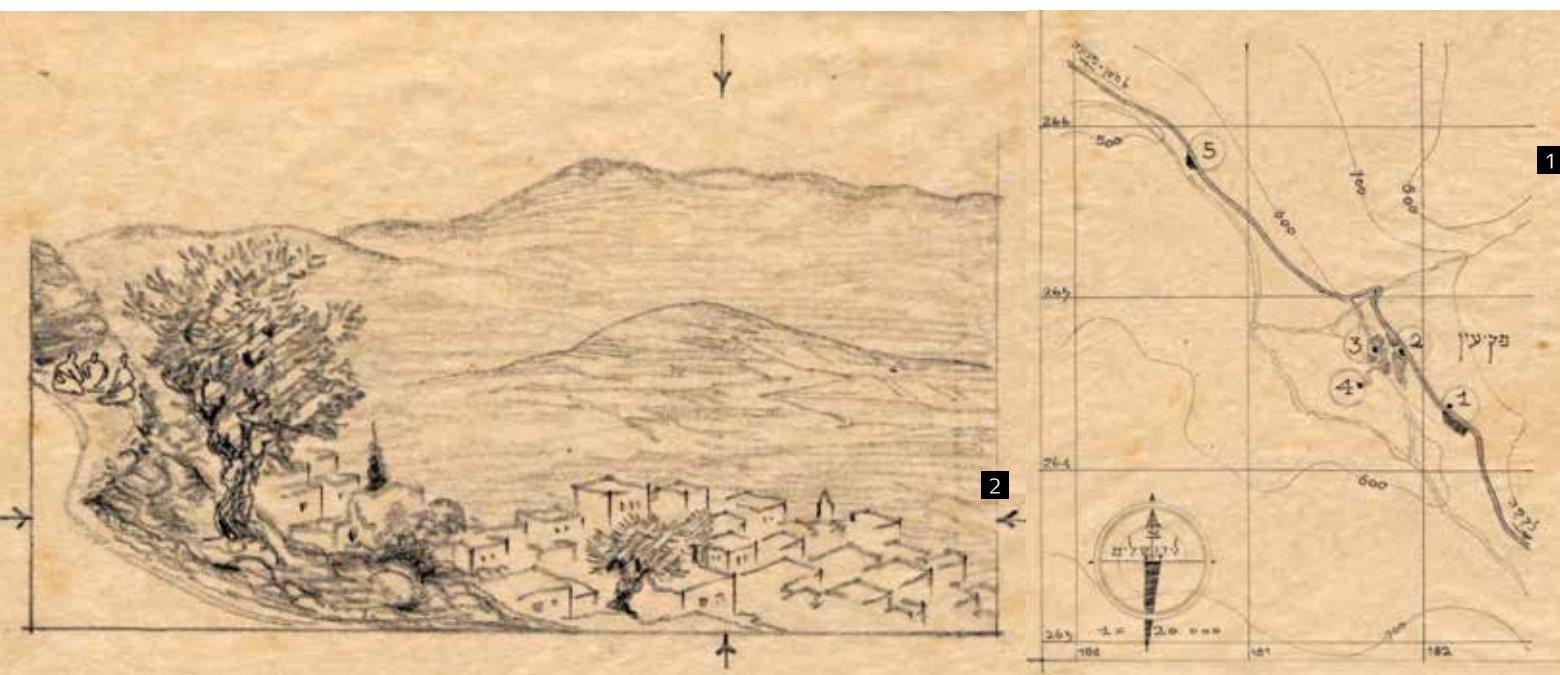
3. בית הקברות הישן-עתיק וגבולותיו. האיור כולל את הכביש והצמחייה מטעים לאורכו, ואיתור מערת הקבורה וצורתה הפנימית. (איור 3)

4. חזית הכניסה לבית הכנסת מצפון. ברישום מהסיור מצוינת שנת תרל"ג, שנת השיפוץ הגדול. המבנה ההרוס מצד שמאל זוכה להבלטה באיור שבדוח, ומצוין מקומו של שלט הזיכרון מעל דלת הכניסה. בצילומים מהשנים שלפני השיפוץ אי אפשר להבחין בספסל מצד ימין אחרי העץ. ייתכן, שיש כאן כבר רמז לתכנית בהמשך. (איור 4)

6. בית הכנסת וסביבתו (איור 5). הסקיצה מהסיור כוללת מידות ואיתור אבנים מיוחדות בביה"כ ובחצר. באיור המדויק שבדוח נוספים פרטים על בתי השכנים הגובלים בביה"כ והרפת הצמודה לקיר המערבי. (איור 6)

7. בית הכנסת, פנים המבנה ואבנים עתיקות. המידע ונתוני המידות המופיעים בסקיצות השונות בהבלעה, בצירוף זכרוננו החזותי של בן אורי, הונחו בדוח. (איור 7)

8. קבר רבי יוסי דפקיעין וקבר רבי יהושע בן חנניה, כלומר האיור השמאלי העליון בשני הדפים צוירו לפי

איור 1 | מפת פקיעין ואתריה, דוח פקיעין 1954 (אב"א)

איור 2 | פקיעין, מבט מהכביש לכפר ולבית הכנסת. מימין הסקיצה. דוח פקיעין 1954 (אב"א)

4. שיפוץ חצר ביה"כ. בניית הגדר ורצוף השטח שבין הרחוב ובין הכניסה לביה"כ, בין החלונות שמדרום ובין הרחוב.
 5. הצבת האבנים העתיקות, במקומות בולטים בקירות הפנימיים של ביה"כ, משני צדדיו של ארון הקודש, בקיר המזרחי והמערבי.
 6. חידוש ספסלי האבן בחצר ביה"כ.
 7. הוספת לוח שיש עם הקדשה מייוחדת על השיפוץ ועל קביעת המנורה בעמידה בביה"כ.
 8. העתקת לוח השיש הקיים, שהוא משנת ה'תרל"ג, למקום אחר.
 בן אורי ראה בשיפוץ ביה"כ העתיק בפקיעין פרויקט בעל חשיבות לאומית גדולה, המשתלבת בקוממיות עם ישראל במדינת ישראל, כשסמל המנורה שהיה מושפל-מושכב על צדו, מזדקף ונישא על חזית הכניסה לבית הכנסת, והצבת מנורה גדולה על גג בית הכנסת מצד דרום. בן צבי התנגד בצורה נחרצת להצבת האבן שעליה חרוטה המנורה על החזית החיצונית של בית כנסת⁵ בהיותה שריד עתיק שיש לשמור עליו מפגעי מזג האוויר, ולא להוריד מקדושת האבן על ידי הוצאתה מבית הכנסת והתקנתה בקיר החיצוני. הפתרון שהציע בן אורי ושהתקבל על דעת אנשי המקצוע⁶, היה לקבוע את אבן המנורה ואבן דלת ההיכל על שני העמודים שמימין ומשמאל למרכז בית הכנסת, בגובה שתיראנה, אך לא תהיינה בהישג ידו של כל מבקר במקום. כך הוא המצב עד היום. (איור 10, 11)

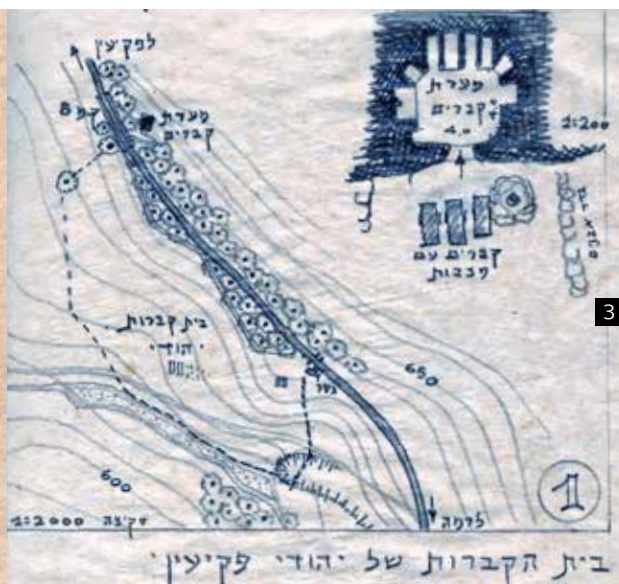
צילומים המופיעים בספרו של זאב וילנאי. (איור 8, 9) לאחר שכן אורי סיים את הסקר והכין את ההצעות בדבר ארבעת האתרים בפקיעין, שבהם הדגיש את בית הכנסת, הוא יזם את העברת הדוח לעיונו של בן צבי. הוא שלח ביום ה' בסיון תשי"ד - 6 ביוני 1954 שני עותקים מהדוח לד"ר ורהפטיג, סגן שר הדתות, ובמכתב הנלווה לדוח כתב:

הנידון: פקיעין דוח, למכתבך מס' 2/5/6040 מיום י"א אייר תשי"ד (14/5/54)

בזה אני מגיש לך את שני האקסמפלרים של הדוח על בית הקברות היהודי בפקיעין, הצעות ורעיונות פיתוח ותכנון... אקסמפלר אחד של הדוח מיועד ללשכת הנשיא ומנהלו, לתשומת לבם ואולי על מנת לשמוע הערות ותגובות.

המלצותיו של בן אורי ביחס לביה"כ נוסחו בשמונה סעיפים כדלהלן (הדגשות י. ב-א):

1. תיקון הגג, זיפות וסיד. בניית קיר המגביה את חזית ביה"כ הן מצד הכניסה הן מצד ארון הקודש, ועל גבי הקיר, בשתי החזיתות הללו - הצבת סמל יהודי מובהק - המנורה.
2. האבן העתיקה שעליה צורת המנורה, אשר עד קום המדינה הייתה בשכיבה, תיקבע מחדש בחזית ביה"כ בעמידה, עניין זה יצוין בטכס בהשתתפות נשיא המדינה או אחד משרי הממשלה.
3. שיפוץ פנים ביה"כ. עבודות טיח וסיד, תיקונים בחלונות ובספסלים.

איור 3 | מפת בית הקברות הישן ומערת הקברים. מימין הסקיצות. דוח פקיעין 1954 (אב"א)
 איור 4 | ביה"כ, החצר והכניסה מצפון. דוח פקיעין 1954 (אב"א)

הגידור והניקוז, ספסלי אבן בחצר, עיצוב החזית הדרומית של בית הכנסת בצורת גמלון בעל שתי קרניים, תכנון המנורה, עיצובה והצבתה בראש הגג בקיר הדרומי ועיצוב כל החזית הדרומית (איור 13), כולל מקום לשלטי זיכרון והקדשה לשיפוץ שנעשה (איור 14). בן אורי היה מעורב בהמלצות ובטיפול בפנימי מבנים צמודים לבית הכנסת ממזרח וממערב, כולל פינוי רפת שהייתה צמודה לבית הכנסת, ובעיצוב הפתחים לבית הכנסת מצד צפון - הדלתות והחלונות (איור 15).

שלט ההקדשה

באדר תשט"ז (1956), לאחר שרוב העבודה הסתיימה, פנה בן אורי לרב מרדכי הכהן שהיה האחראי במשרד הדתות לניסוח שלטים ולוחות זיכרון ודברי תנאים ואמוראים במקומות הקדושים, וביקש שינסח את הכיתוב בלוח הזיכרון הגדול שתכנן בחזית הדרומית. בן אורי הציג במכתבו את הנקודות שלדעתו יש לכלול בלוח זה כדלהלן: " בשנה... לקום המדינה בתאריך... תחת היוזמה והסיוע של כב' נשיא המדינה... כשהמנורה סמל המדינה מתנוססת מחדש וקמה

לנושא זיהוי הקבר של רבי יהושע בן חנניה, היו שזיהו אותו כקברו של רבי יהושע בן חנניה, ואחרים - כקברו של רבי אושעיא איש טיריא. בן אורי התעקש לקבל את קביעתו של בן צבי בנושא זה (תרפ"ב) בניגוד לדעתו של הרב דב זילברמן. בהתאם לכך נקבעו שלטים משיש ועליהם חרוטות מימרות מהכתוב עליו ובשמו במשנה ובגמרא. בן אורי לא הכיר את ספרו של בן צבי "שאר ישוב" משנת תרצ"ו - 1936 שבו חזר בו מקביעתו בתרפ"ב, ולאחר מחקר נוסף קבע שהמקום הוא קברו של רבי אושעיא איש טיריא. לאחר התכתבות בין מנכ"ל משרד הדתות ללשכתו של בן צבי, ומכתבו המסכם של בן צבי מיום ה' אדר א' תשי"ז, הוחלט לתקן ולהחליף את לוחות השיש והשילוט והמימרות החרוטות בשיש לכאלו של רבי אושעיא איש טיריא.

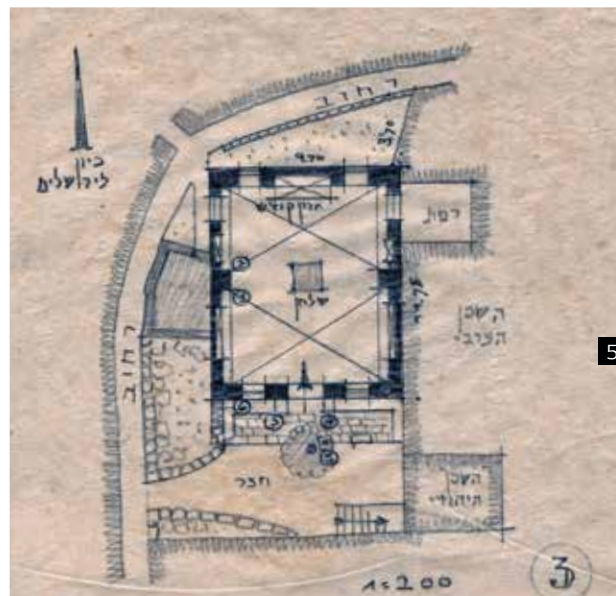
הסבר אפשרי לפער הזמנים בין תגובתו של בן צבי שנפשו הייתה קשורה בבית הכנסת, הוא שלא שם לב לפרק האחרון בדוח עד שהעלו את הנושא בפניו.

תכניות מפורטות ויישומן

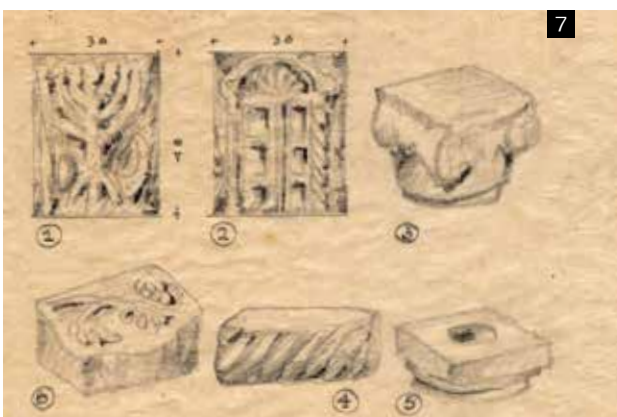
בניסן תשט"ו (אפריל 1955) ערך בן אורי תכניות מפורטות לשיקום פנים בית הכנסת (איור 12), לעיצוב

6

5

7

איור 5 | ביהכ"נ, מבט מדרום-מזרח. דוח פקיעין 1954 (אב"א)
 איור 6 | ביהכ"נ, תכנית המקום. דוח פקיעין 1954 (אב"א)
 איור 7 | בית הכנסת - האבנים העתיקות שבו ולידו. דוח פקיעין 1954 (אב"א)

בן אורי יזם, תכנן ודחף להקמת קיר הזיכרון (איור 16, 17). הייתה לו מעורבות עמוקה בתוכן ובנוסח הכתוב על לוח זיכרון זה, בעיצוב האותיות ובצורה הסופית שלו.

סוף דבר - החלפת שטרות

השנה (תשע"ה) יוחלפו שטרות הכסף של מאה שקל בשטרות בעיצוב חדש, ואני מצר על כך מאד. לא כל כך בגלל דמותו של יצחק בן צבי הנעלמת מהשטר, אלא בגלל תמונת חזית בית הכנסת, הדלתות והחלונות שעיצב בן אורי ז"ל (איור 18).

לתחיה... ביה"כ פקיעין ששמרה בקרבה מהימים ההם של התנא רשב"י הקדוש אבן מנורה הועמדה המנורה מחדש, זקופה, אחרי שהייתה מונחת, סמל לאתחלתא דגאולה - בפנים ובחוץ - על הגג של ביה"כ ששופץ ותוקן והורחב, מנורה כדמות המנורות מן הימים ההם יהי רצון שכשם שזכינו לקומם מחדש שריד קדום של מקדשי מעט, נזכה לראות במהרה בימינו בית מחדדנו, והדלקת נרות המנורה משמן הקדוש בהיכל ה".
 הנוסח המוצע על ידי בן אורי מבטא רגשות לאומיים ומשיחיים בעקבות הקמת המדינה, "ראשית צמיחת גאולתנו".
 הרב מרדכי הכהן הציע נוסח חלופי. בן אורי התייחס לנוסח המוצע במכתב מפורט.

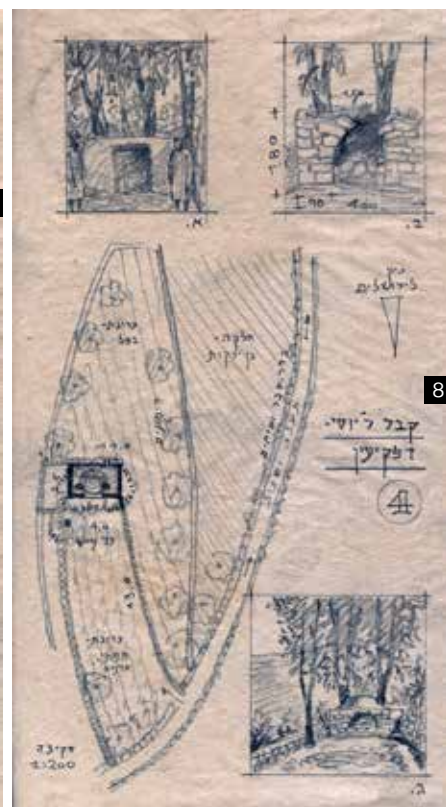
10

11

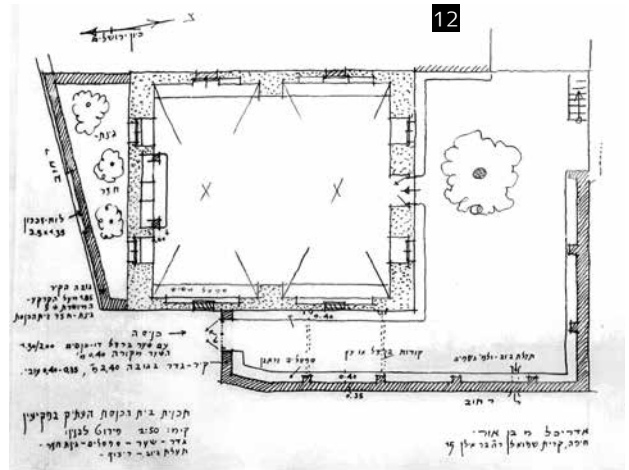
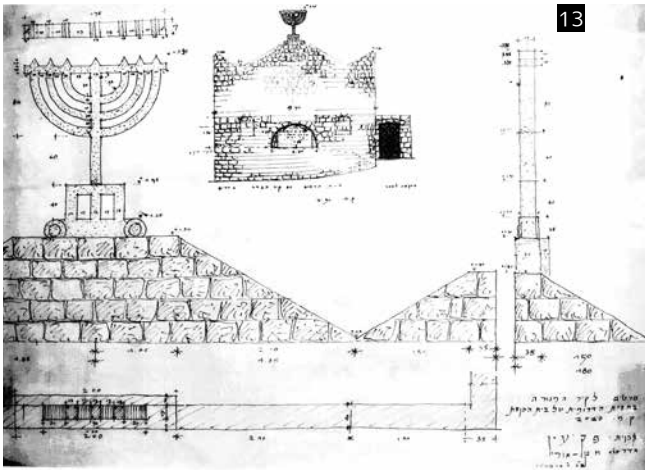

9

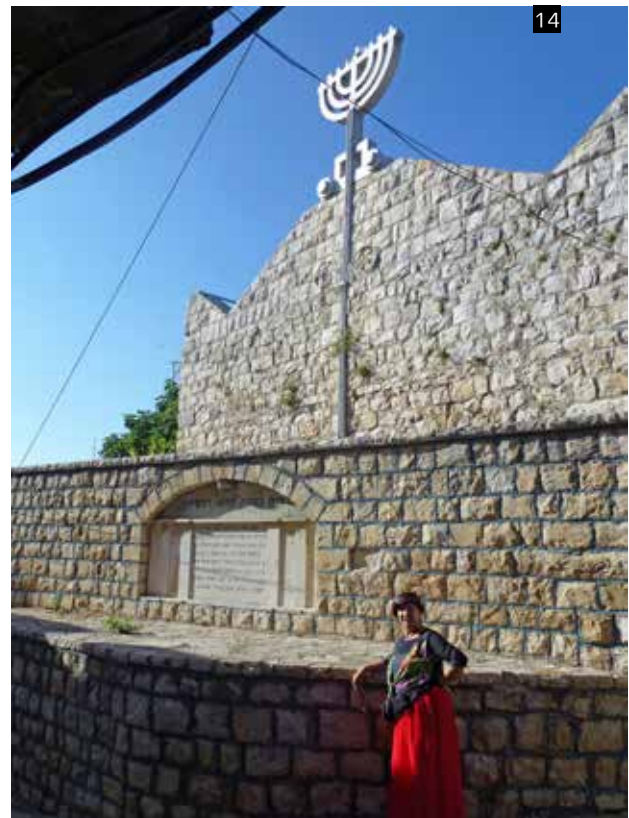
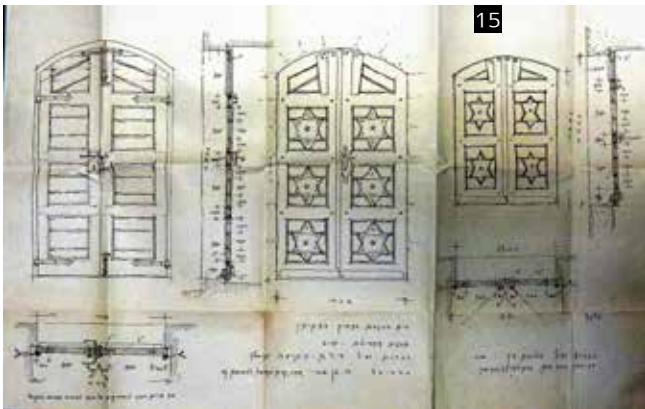

8

- איור 8 | קבר רבי יוסי דפקיעין. דוח פקיעין 1954 (אב"א)
- איור 9 | קבר רבי יהושע בן חנניה. דוח פקיעין 1954 (אב"א)
- איור 10 | אבן תבליט המנורה על העמוד המזרחי בבית הכנסת. צילום: י. בן אורי, 2013
- איור 11 | אבן תבליט דלת ההיכל על העמוד המערבי בבית הכנסת. צילום: י. בן אורי, 2013

איור 12 | תכנית בית הכנסת והחצר - תכנית שיקום ופיתוח, 1955 (אב"א)
איור 13 | תכנית תוספת הבנייה והמנורה בחזית הדרומית, 1955 (אב"א)

איור 14 | החזית הדרומית של בית הכנסת | צילום: י. בן אורי, 2013
איור 15 | תכנית החלונות והדלתות בחזית הצפונית, 1955 (אב"א)
איור 16 | תכנית לוח כתב-ציון בחזית הדרומית של בית הכנסת, 1956 (אב"א)
איור 17 | לוח הזיכרון בחזית הדרומית | צילום: י. בן אורי, 2013
איור 18 | תמונת בית הכנסת על-גבי שטר של 100 ש"ח

הערות

- 1 מכתבו של בן ציון כהן מיום י"ג אייר תרצ"ב לבן צבי על בדיקת ספרי התורה וממצאים ארכיאולוגיים. א"מ.
- 2 בתקופה זו השתמשו במונח "קימום" מקומות קדושים, בתי כנסת וכד' ולא במושגים עכשוויים של שיקום ושימור.
- 3 המכתב אינו מצוי בארכיון בן אורי, ועד כה לא מצאנוהו.
- 4 ידע אישי מפי בן אורי.
- 5 מכתביו של לביא ממשרד הדתות לבן אורי בשם בן צבי ד' שבט תשט"ז, ד' ניסן תשט"ו.
- 6 מכתבו של בן אורי לוורהפטיג מיום י"ח שבט תשי"ז. אב"א.

רשימת מקורות

- אב"א - ארכיון בן אורי
 איש-שלום מ' תש"ח. קברי אבות. לחקר מסורות הקברים העבריים בארץ ישראל. ירושלים.
 א"מ - ארכיון המדינה
 בן אורי מ' תשט"ז. פקיעין של רשב"י (לשיקום המקומות הקדושים). הצופה. י"ט באייר תשט"ז (30 במרץ 1956).
 בן אורי מ' תשי"ד (1954). פקיעין, דוח היועץ האדריכלי של משרד הדתות.
 בן צבי י' תשכ"ז. שאר ישוב - כתבים. ירושלים.
 בן צבי י' תרפ"ב. הישוב היהודי בכפר פקיעין. תל אביב
 בן צבי י' תרצ"ו. כתבי יצחק בן צבי, שאר ישוב חלק א'. תל אביב
 בניהו מ' תשכ"ד. ספר זיכרון ליצחק. יצחק בן צבי הנשיא - מפעלו המדעי ומחקריו במכון בן צבי. ירושלים.
 בר ד' תשס"ז. לקדש ארץ: המקומות הקדושים היהודיים במדינת 1948 - 1968. ירושלים.
 דהאן, נ' תש"ח, פקיעין ויהודה, "דבר" מיום כ"ב באדר ב' תש"ח 2/4/48.
 וילנאי ז' תשי"א. מצבות קודש בארץ-ישראל. ירושלים.
 שחר א', נצן-שיפטן. א' תשע"ד. עולם מעגלי, עולם ישר זוית: בין תל חצור לקבר חוני המעגל. זהויות - כתב עת לתרבות וזהות יהודית 130-99, 5.